

conditions in the European Union PE/43/2019/REV/1 [Електронний ресурс] // European Union. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/1152/oj>.

12. *Menegatti E. Taking EU labour law beyond the employment contract: The role played by the European Court of Justice / Emanuele Menegatti. // European Labour Law Journal. – 2019. – С. 26–47*

13. *About COVID-19 EU PolicyWatch [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurofound.europa.eu/data/covid-19-eu-policywatch>*

14. *COVID-19: Policy responses across Europe, Publications Office of the European Union, Luxembourg. [Електронний ресурс] / [T. Weber, J. Hurley, M. Bisello та ін.] // Eurofound. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/publication/document/ef20064en>.*

15. *Non-standard workers and the self-employed in the EU: social protection during the Covid-19 pandemic [Електронний ресурс] / [S. Spasova, D. Ghailani, S. Sabato та ін.] // ETUI aisbl, Brussels. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://www.etui.org/sites/default/files/2021-03/Non-standard%20workers%20and%20the%20self-employed%20in%20the%20EU%20social%20protection%20during%20the%20Covid-19%20pandemic-2021_0.pdf.*

16. *ISO 45003:2021(en) Occupational health and safety management — Psychological health and safety at work — Guidelines for managing psychosocial risks [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:45003:ed-1:v1:en>.*

3.6. Екологічність господарського механізму підприємств ГМК України в умовах пандемії

Господарський механізм регулювання діяльності промислового підприємства включає форми його зовнішніх взаємозв'язків, господарські форми, що відображають відношення власності і матеріальних інтересів на рівні структурних внутрішньогосподарських ланок, тому він є унікальним для кожного підприємства. Виробничо-господарська діяльність кожного промислового підприємства організована індивідуально та має, поряд

із загальними, власні галузеві особливості (техніко-технологічні, організаційно-управлінські, соціально-правові), які суттєво впливають на його економічну діяльність та формують властиві конкретному промислового підприємству відношення господарювання. Таким чином, в структурі виробничих відносин господарського механізму регулювання діяльності промислового підприємства виділяються відносини власності та відношення господарювання, які суттєво трансформуються під впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища.

Головним завданням господарського (організаційно-економічного) механізму будь-якого промислового підприємства є перетворення його на такого суб'єкта ринкових відносин, який здатен до самозбереження, саморозвитку, тобто передбачається адаптація механізму до економічної нестабільності, адекватне реагування на ринкові сигнали, своєчасне усунення внутрішніх та зовнішніх загроз у напрямку стійкого розвитку підприємства в цілому.

Промислові підприємства, як суб'єкти господарювання, що функціонують у правовому полі України, поряд із теоретичним та методологічним підґрунтям щодо механізму їх функціонування, мають здійснювати діяльність у відповідності до чинного законодавства.

На шляху до розробки адекватного ринковим умовам господарського механізму підприємств промисловості, слушним буде зауваження щодо набираючого в Україні обертів широкомасштабного процесу впровадження Систем управління відповідно до вимог міжнародних стандартів ISO серій 9000 та 14000, які є універсальними за функціональним призначенням і для досягнення високих результатів діяльності мають використовуватись підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності та виду їх діяльності на всіх етапах виробництва продукції і надання послуг.

Значна кількість підприємств, організацій і установ нашої країни вже перейшла або знаходиться на завершальному етапі впровадження принципів управління якістю за вищезазначеними стандартами, що дозволить суб'єктам господарювання, використовуючи визнану всім світом методику, спрямовувати свою діяльність на досягнення найкращих показників. Перехід на міжнародні стандарти ISO, перш за все, необхідний для можливості здійснення експортної діяльності, однак, на наш погляд, впровадження Систем управління за

міжнародними стандартами є підґрунтям для розробки та впровадження на вітчизняних підприємствах якісного менеджменту у всіх сферах діяльності.

Від зовнішнього оточуючого середовища підприємства, як економічної системи, залежить його стійкість, рівновага, адаптація, організованість, складність, гомеостаз, різноманітність, неоднорідність, динамізм. Як вважає автор [1], промислове підприємство як система це складна, відкрита, динамічна, виробнича, соціотехнічна система, що саморегулюється і задовольняє потреби споживачів за допомогою вироблених благ в умовах ринкових відносин. В такій економічній системі (промислового підприємстві) господарська діяльність є організованою та координованою, а економічна система має складну структуру, яка утворюється у процесі взаємодії таких елементів, як продуктивні сили; організаційно-економічні відносини; відносини власності на засоби виробництва; техніко-економічні відносини; механізм регулювання діяльності та розвитку підприємства.

Промислові підприємства гірничо-металургійного комплексу (ГМК) України у більшості є «великими підприємствами» та «великими платниками податків», що, з одного боку надає їм певні преференції виступати бюджетоутворюючими підприємствами міст та регіонів України, а з іншого боку – накладає певну низку зобов'язань, які потребують більш високої відповідальності перед суспільством та світом. Так, А.О. Попова обґрунтувала переваги запропонованого нею визначення категорії підприємств «велике підприємство» («великий платник податків») [2, с. 41], до яких включено такі:

- забезпечення уніфікації критеріїв у відповідності до європейських стандартів;
- теоретико – методичне підтвердження статусу «великого підприємства» як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках;
- посилення позитивного іміджу підприємства як роботодавця, партнера на внутрішньому ринку та суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності;
- збереження моделі податкового супроводження протягом тривалого періоду часу, що позитивно впливає на фінансову стабільність підприємства;
- удосконалення механізму планування податкових надходжень

до місцевих та державного бюджетів;

– підвищення якості та об'єктивності результатів статистичних спостережень;

– віднесення до категорії «велике підприємство» («великий платник податків») – передумова запобігання застосуванню «тіньових технологій».

Із наданого переліку зрозуміла важливість соціально-економічної відповідальності промислових підприємств ГМК України. Неможливо залишити поза увагою таку складову соціально-економічної відповідальності, як екологічність виробництва підприємств гірничо-металургійного комплексу.

На нашу переконливу думку, економічний механізм великого промислового підприємства, що забезпечує екологічність виробництва, є динамічним утворенням, яке потребує постійного удосконалення, розвитку у напрямку забезпечення стійкого економічного зростання всього підприємства. Ми стверджуємо, що системними ознаками такого механізму є такі: по-перше, він забезпечує зовнішні зв'язки останнього і створює відповідні умови отримання доходу. При цьому, його принципи цілком визначаються особливостями господарського механізму суспільства (домінуючою формою власності на засоби виробництва, існуючими системами ціноутворення, оподаткування, планування тощо); по-друге, цей механізм спрямований на розвиток виробничих відносин усередині підприємства і в даному випадку його принципи обумовлені особливостями виробничих відносин на підприємстві [2, с. 70].

Промислове виробництво завжди супроводжується значним ризиком забруднення навколишнього середовища, тому актуальною є системна робота у напрямку пошуку шляхів техніко-технологічного удосконалення виробництва задля захисту довкілля, з одного боку, та забезпечення сумлінного справляння ресурсних платежів виробниками продукції, з іншого, результатом чого може бути забезпечений відповідний рівень екологічної безпеки в регіоні та в країні в цілому. Переконливою ілюстрацією необхідності приділення посиленої уваги вищезазначеному питанню є зміст екологічних мап та карти якості води України, які дозволяють оцінити ризики екологічної спрямованості сучасних вітчизняних виробництв, особливо «великих промислових підприємств».

Початком екологізації економіки та інших сфер в Україні слід вважати прийняття Верховною Радою в 1991 р. Закону України «Про

охорону навколишнього природного середовища» [3], а стартом для екологічного оподаткування в країні стало запровадження в 1999 р. збору за забруднення навколишнього природного середовища у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» [4] (втратила чинність).

З дати набрання чинності Податковим кодексом України (з 01.01.2011 р.) до вітчизняної податкової системи було включено (замість збору за забруднення навколишнього природного середовища) і до сьогоднішнього дня адмініструється екологічний податок. Досвід справляння екологічного податку в країні доводить, що законодавчий механізм регулювання цього важливого, з точки зору регуляторного впливу на застарілі і недосконалі технологічні процеси діяльності суб'єктів господарювання, податкового платежу та захисту середовища, є недосконалим, як в частині правил його справляння, так і відносно забезпечення контролю за відповідністю розмірів його сплати до бюджету. Оцінюючи в цілому процеси розвитку екологічного оподаткування протягом майже 30 років існування незалежної України, слід зазначити, що відчутних результатів в цьому напрямку практично не досягнуто.

Констатувати можна тільки певне посилення податкового тиску впродовж останніх років на забруднювачів навколишнього середовища через збільшення розмірів ставок екологічного податку, в т.ч. зважаючи на істотне збільшення ставки податку (до 10 грн. за 1 тону) за викиди двоокису вуглецю з січня 2019 р. [5].

Цей фактор слід вважати позитивним, але через відсутність комплексності підходу до охорони природного середовища та, головне, організації контролю за дотриманням відповідних законодавчих вимог, він не дає очікуваного результату у вигляді створення та збереження сприятливої навколишньої середовища. Якщо говорити про податкове стимулювання екологічно безпечної діяльності суб'єктів господарювання (зокрема промислових підприємств ГМК України), то цей механізм також майже не реалізується через відсутність взаємозв'язку відповідних норм законів екологічного спрямування, в першу чергу, із нормами Податкового кодексу України.

Так, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає цілу низку інструментів відносно

стимулювання раціонального використання природних ресурсів та охорони середовища (ст. 48), а саме:

а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідходні і ресурсо- і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

б) надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища; в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів... [3].

Але при цьому Податковим кодексом України (ПКУ) жодна з викладених вище преференцій не передбачена, втім як і не розроблений дієвий механізм отримання позичок на пільгових умовах для реалізації відповідних природоохоронних заходів. Якщо ж врахувати норму Податкового кодексу України (п. 7.3) [6], відповідно до якої будь-які питання щодо оподаткування (в т.ч. надання пільг) регулюються цим Кодексом і не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів, що містять виключно положення щодо внесення змін до Кодексу, то стає зрозумілим, що стимулюючі норми Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» є по суті технічними і не реалізуємими на практиці.

Продовженням негативних прикладів подібної декларативності можуть також бути і положення Закону України «Про інноваційну діяльність», відповідно до якого передбачалося надання податкових пільг підприємствам, що набули статусу інноваційного підприємства (такого, що, в т.ч. застосовує новостворені і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології). Зазначений статус обумовлював право суб'єктів господарювання на пільги, визначені, зокрема статтею 21

«Особливості в оподаткуванні інноваційної діяльності» вказаного Закону [7].

Статистичні дані свідчать, зокрема, про те, що від забруднення атмосферного повітря токсичними (технологічними, аварійними, понаднормативно свідомо здійснюваними) викидами шкідливих речовин найбільше потерпає населення регіонів і міст України з розвинутим промисловим виробництвом, зокрема концентрацією підприємств ГМК. Різниця в обсягах викидів шкідливих речовин стаціонарними джерелами забруднення в атмосферне повітря в окремих регіонах і містах України є надвеликою.

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року» № 2697-VIII від 28.02.2019 [3] (далі – Закон № 2697), який набув чинності з 01.01.2020 р., удосконалені і розвинуті окремі положення попередньої Стратегії державної екологічної політики країни. Так, в новому законодавчому акті передбачені, наприклад, кроки із стимуляції і впровадження економічних та фінансових механізмів, зокрема екологічної модернізації промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку, та на теперішній час не прийнято жодної законодавчої норми, яка б дозволила «запустити» в дію цей механізм стимулювання із залученням, в першу чергу, промислових підприємств до процесів встановлення в країні стану стійкої екологічної безпеки та забезпечення екологічності виробництва. Маємо зазначити, що до теперішнього часу не внесено жодної відповідної стимулюючої норми до Розділу VIII Податкового кодексу України, згідно з яким справляється екологічний податок. Більше того, законодавче підґрунтя адміністрування екологічного податку (Розділу VIII ПКУ) не оновлювалося з 2017 р., що не відповідає загальносвітовому тренду з екологізації економіки і життя та протирічить Закону № 2697 (виняток становить лише справляння податку за викиди двоокису вуглецю в частині збільшення ставки, як зазначалося вище, та зменшення бази його оподаткування на 500 тонн за рік).

Відсутність жорсткої, невідвортної відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища в ситуації коли обсяги викидів шкідливих токсичних речовин в атмосферне повітря в країні становлять мільйони тонн, а обсяги скидання забруднених без очищення і «недостатньо очищених» зворотних вод у природні поверхневі водні об'єкти сягають мільярди кубічних метрів

призводить до значного і швидкого поглиблення проблеми надмірного забруднення довкілля та до зростання реальної загрози природному середовищу.

З цього приводу слід окремо зупинитись на питанні про скасування штрафів за перевищення встановлених відповідними державними службами для кожного окремого забруднювача лімітів викидів, скидів та розміщення забруднюючих речовин.

Досвід адміністрування збору за забруднення навколишнього середовища (до 2011 року) і екологічного податку (відповідно до ПКУ) дозволяє зробити однозначний висновок – необхідно відновити систему застосування штрафних санкцій у вигляді 10 (5-ти) кратного розміру платежу за відсутність у платника затверджених лімітів чи їх перевищення. Основне екологічне навантаження має лежати на тих платниках, які не вживають заходів зі зниження рівня шкідливої дії на природне середовище.

Крім того, успішність екологічного оподаткування, а відтак і взагалі стан місця проживання населення, значною мірою залежить від рівня і якості системи контролю та обліку забруднень, тобто від роботи відповідних служб і контролюючих органів. І тут є дуже значним поле для діяльності. Механізми контролю за дотриманням природоохоронного законодавства та взаємодії певних державних органів також потребують удосконалення. Гострою проблемою в справлянні екологічного податку на сьогоднішній день ми визначаємо і процедуру його зарахування до бюджету. Так, починаючи з 2019 року, застосовується оновлений порядок, зокрема, щодо визначення розміру зобов'язання та розподілу сум доходів від екологічного податку в частині викидів двоокису вуглецю в атмосферне повітря. По-перше (як зазначалося вище), в 2019 році ставку податку з 0,41 грн./тонну було підвищено до 10 грн./тонну, тобто збільшено у 24,4 рази [6] (що повністю відповідає позитивному світовому природозахисному досвіду), по-друге, відповідно до Бюджетного кодексу України [9] (БКУ) вказані суми платежу у повному обсязі (100%) зараховуються виключно до загального фонду Державного бюджету України на відміну від податку за викиди у атмосферне повітря інших забруднюючих речовин. Що стосується загальноновстановленого порядку розподілу сум екологічного податку між бюджетами різних рівнів, то згідно з нормами БКУ вони розподіляються у співвідношенні 45% – до доходів загального фонду Державного бюджету України (п. 16¹ ст. 29) та 55% - до доходів

спеціального фонду місцевих бюджетів (п. 4¹ ст. 69¹). Тобто місцеві бюджети отримують лише половину від загальної суми платежу, які сплачують забруднювачі за нанесену шкоду довкіллю на території, де розташовані джерела забруднення.

При такому розподілі надходжень, що не передбачає диференціацію пропорцій в залежності від розмірів екологічного навантаження на територію, з боку держави не забезпечується відповідна підтримка регіонів з високим рівнем екологічного забруднення (в першу чергу, Донецької, Дніпропетровської, Луганської і Запорізької областей).

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо за необхідне внести зміни до Бюджетного кодексу України (в ст. 29 та ст. 69) відносно суттєвого збільшення частки (до максимального значення) надходжень екологічного податку, що отримуватимуть бюджети територій, які займають перші позиції в країні по рівню екологічної небезпеки за умови, наприклад, обов'язковості спрямування таких коштів на захист екосистеми та стимулювання промислових підприємств на поліпшення екологічності їх виробництв. Причому зазначений алгоритм розподілу надходжень до бюджетів, вважаємо, має бути розповсюджений і на викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю.

За статистичними даними питома вага екологічного податку в загальних надходженнях до Зведеного бюджету України протягом 2010 – 2020 рр. не перевищує 2% [10]. Якщо ж звернутися до зарубіжного досвіду справляння податкових платежів, то в більшості промислово розвинутих країнах екологічні податки складають досить значну суму в загальній системі надходжень – в середньому від 5% до 10% [11, с. 33]. Повертаючись до аналізу вітчизняного досвіду адміністрування платежів з екологічного податку, слід зазначити, що у м. Запоріжжі основними платниками цього податку є великі підприємства, тому аналітика саме по них є показовою для міста.

У цьому контексті була досліджена динаміка надходжень по екологічних платежах, що здійснювалися запорізькими великими підприємствами протягом 2010 – 2017 рр., та проведена оцінка впливу надходжень податку на формування дохідної частини бюджету, (використовуючи дані таблиці 3.7).

Таблиця 3.7

Динаміка надходжень екологічного податку, сплаченого великими платниками Запорізького регіону, млн. грн.

Показники / роки	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
Всього податкових надходжень до Зведеного бюджету України	3613,2	3919,7	3864,7	4349,6	6015,2	10128,0	11962,0
Екологічний податок (збір за забруднення навколишнього природного середовища – в 2010)	36,1	32,4	44,5	58,6	66,7	70,0	75,6
Питома вага екологічного податку в загальному обсязі податкових надходжень, %	0,99	0,83	1,15	1,35	1,38	0,7	0,63
Індекс промислового виробництва по Запорізькому регіону, %	107,8	96,8	97,0	96,8	95,3	96,9	106,2

Примітка: складено автором за окремими даними [12]

Аналіз даних після 2018 р. не проводився через втрату системності отримання інформації, що обумовлено, зокрема зміною місця податкового супроводження великих запорізьких підприємств (м. Дніпро).

Проведене дослідження динаміки екологічних платежів підприємств – великих платників податків свідчить про те, що впродовж 2010 – 2017 рр. відсоток екологічного податку в загальній сумі надходжень не перевищив 1,38%, тобто його тенденція відповідає загальноукраїнській, і він є на порядок нижчим, ніж відповідний показник розвинутих промислових країн світу.

Важливим кроком, що дозволить покращити стан навколишнього природного середовища, є вирішення питання щодо виведення екологічного податку за межі загальноновстановленої системи обліку (як бухгалтерського, так і податкового). На увазі маються норми чинного законодавства України, в першу чергу, (П(С)БО 16 «Витрати», стосовно віднесення екологічного податку до складу витрат підприємства, в результаті чого фактично відбувається закладення податку до ціни продукції та перенесення його на

кінцевого споживача. У випадку не проведення суб'єктом господарювання технічного переоснащення виробництва, відсутності впровадження новітніх технологій, сплата екологічного податку повинна здійснюватися за рахунок власних коштів платника.

Таким чином, обґрунтовані пропозиції (табл. 3.8) щодо удосконалення законодавчої та нормативно – правової бази відносно екологічної політики держави та справляння екологічного податку, які безпосередньо впливають, як на розвиток процесів технічного переоснащення та впровадження інновацій на великих промислових підприємствах, так і на стимулювання мобілізації власних фінансових ресурсів, в т.ч. для модернізації підприємств.

Таблиця 3.8

Пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства в напрямку екологізації діяльності промислових підприємств

№	Назва законодавчого (нормативного) акту; примітка до діючої редакції	Запропонована редакція
1	2	3
1.	Податковий кодекс України; відповідна норма відсутня	Розділ VIII доповнити статтею 249 ¹ наступного змісту»: «У разі відсутності у платника затверджених у встановленому порядку лімітів викидів, скидів та розміщення відходів чи допущення понадлімітних обсягів скидів та розміщення відходів податок обчислюється в установленому порядку у десятикратному розмірі»
2.	Норма щодо подання органами виконавчої влади з охорони навколишнього середовища до ДПС України інформації про встановлені суб'єктам господарювання ліміти викидів, скидів та розміщення відходів відсутня	У пункті 250.3 статті 250 Розділу VIII після слів «яким в установленому порядку видано дозволи на викиди, спеціальне водокористування та розміщення відходів» додати слова «із зазначенням встановлених лімітів»
3.	Бюджетний кодекс України; 3.1. у відповідності до п. 16 ¹ ст. 29 розмір надходжень з екологічного податку до Державного бюджету визначений на рівні 45 відсотків від загальної суми; 3.2. у відповідності до п. 4 ¹ ст. 69 ¹ розмір надходжень з	До доходів загального фонду Державного бюджету України... належать: ... 16 ¹) 15 відсотків екологічного податку (в т.ч. екологічного податку, що справляється за викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення)... До надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів належать: ...

	екологічного податку до місцевих бюджетів визначений на рівні 55 відсотків від загальної суми	4 ¹) 85 відсотків екологічного податку (в т.ч. екологічного податку, що справляється за викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення)...
4.	(П(С)БО 16 «Витрати»; не передбачений особливий порядок обліку екологічного податку	Абзац дев'ятий п. 18 викласти в наступній редакції: «До адміністративних витрат відносяться .: податки, збори та інші передбачені законодавством обов'язкові платежі (крім податків, зборів та обов'язкових платежів, що включаються до виробничої собівартості продукції, робіт, послуг, та екологічного податку. Екологічний податок визнається витратами згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку «Екологічний податок»

Примітка: складено авторами самостійно

Узагальнюючи вищевикладене, вважаємо доцільним внести пропозиції щодо розробки нової обґрунтованої Національної екологічної довгострокової стратегії України на період до 2040 р. (далі – Стратегія). В Стратегії в повній мірі мають бути закріплені такі змістовні складові:

– принципи оподаткування, на яких ґрунтується вирішення триєдиного завдання податкової політики «вітчизняний досвід управління – зарубіжний досвід – державне управління» та організаційно-управлінські принципи ефективного функціонування господарського механізму підприємств ГМК;

– науково – методичні підходи до забезпечення стану екологічної безпеки в країні, які ґрунтуються на удосконаленій законодавчій та нормативно – правовій базі відносно екологічної політики держави та справляння екологічного податку, що забезпечує запобігання шкідливому впливу на довкілля та відбувається через техніко-технологічне удосконалення господарського механізму підприємств ГМК України;

– Концепція екологічного оподаткування, що спрямована на вирішення триєдиної науково-виробничої задачі – «стимулююче адміністрування екологічного податку та справляння екологічних платежів – раціональне використання навколишнього середовища – інноваційний розвиток техніко – технологічного потенціалу «великих промислових підприємств» – «великих платників податків»», що

відповідає загальносвітовому принципу «економічно вигідно те, що екологічно безпечно»;

– спеціальний інженерно – інноваційний розділ Стратегії щодо захисту від надмірного забруднення ріки Дніпро, всіх інших великих і малих річок, озер і водоймищ країни.

Як обґрунтовує у своїй науковій праці автор [13], одним із структурних елементів господарського механізму регулювання діяльності та розвитку промислового підприємства є форми та методи управління, а саме – впровадження нової техніки і технології. Виходячи із моделі запропонованої автором моделі господарського механізму регулювання діяльності та розвитку промислових підприємств, зокрема ГМК, автор виділяє системні складові організаційно-економічного механізму регулювання діяльності та розвитку промислового підприємства:

– організаційна складова – формування та регулювання відносин підприємства з внутрішнім та зовнішнім середовищем;

– економічна складова – комплекс економічних законів, принципів, способів, методів, важелів, нормативів, показників, за допомогою яких реалізуються об'єктивні економічні закони;

– соціально-психологічна складова – сукупність способів, методів і показників, за допомогою яких відбувається удосконалення соціально-політичних, соціально-технологічних, соціально-побутових, соціально-особових і інших відносин між людьми в процесі здійснення господарської діяльності підприємства;

– техніко-технологічна складова – сукупність техніко-технологічних засобів адаптивного управління промисловим підприємством, що забезпечують збір, обробку, збереження і передачу інформації для прийняття оптимальних управлінських рішень і здійснення контролю за їх виконанням;

– інформаційна складова – формування та оновлення інформаційної бази даних підприємства на основі системного підходу;

– екологічна складова – сукупність економічних, організаційних, техніко-технологічних заходів, що мають сприяти мінімізації шкідливого впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище та соціум.

Звертаємо увагу на те, що техніко-технологічна та екологічна складові в механізмі регулювання діяльності та розвитку підприємств

ГМК є вельми актуальними з точки зору стратегічної необхідності їх повного перезавантаження (оновлення, реструктуризації, модернізації, переоснащення і т.д.). Взагалі, металургійні підприємства характеризуються низкою особливостей, які необхідно приймати до уваги при розробці ефективно діючого господарського механізму, який будується в умовах пандемії та впливу інших деструктивних чинників:

- різноманіття та складність елементів структури, що обумовлено складністю технологічних процесів, масштабами виробництва та кількістю працюючих на підприємствах галузі;

- різноманіття та багатоланцюговість зв'язків між елементами підприємства як виробничої системи – організаційні, технологічні, енергетичні, інформаційні, просторові, часові та інші, що потребують горизонтальної і вертикальної координації, синхронізації та регулювання;

- динамічність (циклічність виробничого процесу та його повторюваність і періодичність зміни структури);

- ймовірнісний характер процесів, що враховується при розробці управлінських дій та у окремих випадках компенсується створенням необхідних резервів.

Зрозуміло, що для ефективного функціонування такої системи необхідно намагатись досягти максимальної узгодженості цілей та дій кожної з підсистем, кожного з елементів системи.

Слід зауважити, що до липня 2018 р. до переліку пріоритетів національних інтересів, визначених Законом України «Про основи національної безпеки України», був віднесений окремий, чітко визначений, напрям відносно «забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів» [14]. З дати набрання чинності Законом України «Про національну безпеку України», відповідно до якого втратив чинності Закон України «Про основи національної безпеки України», в площині екологічної безпеки країна має тільки загальнодекларативну норму про спрямування державної політики на забезпечення екологічної безпеки [15]. Вважасмо, що в нинішніх екологічних умовах є необхідним конкретне і деталізоване визначення екологічного вектору реалізації державної політики в сфері національної безпеки. Більше того, ми переконані, що поняття

«екологічність», «екологізація» мають бути тим базисом національної безпеки, на якому забезпечуватимуться воєнна, зовнішньополітична, державна, економічна, інформаційна безпеки та кібербезпека України, адже без збереження середовища проживання втрачається самий сенс існування людини. Спираючись на системний підхід до формування безпеки промислового підприємства, ми можемо стверджувати, що економічна та екологічна компоненти виступають підсистемами, тому важливим є досконале розуміння елементної структури підприємства як системи, яке всебічно розкриває її внутрішню динаміку, пріоритети та взаємозв'язки. Синергетичний ефект від взаємодії економічної та екологічної підсистем або надає змогу підтримувати стабільність внутрішнього середовища (збалансованість функціонування підприємства та адаптація до зміни зовнішніх факторів), або приведе систему до дестабілізації і руйнації.

Відтак, на теперішній час особливого значення і змісту набуває стан безпеки для підприємства, як базової ланки економіки, адже виклики для нього на сучасному етапі економічного розвитку є надзвичайними. Слід зауважити, що першорядною і визначальною складовою безпеки підприємства є безпека економічна.

Сучасний стан промисловості вимагає розглядати економічну безпеку промислового підприємства разом з екологічним контекстом через агрегування та інтегрування цих складових. Більше того, відносно підприємств гірничо-металургійного комплексу (ГМК) мова має йтися виключно про економіко-екологічну безпеку (а не окремо про економічну безпеку і окремо про екологічну безпеку), оскільки підприємства важкої промисловості, як ключової галузі вітчизняного народного господарства, є основою вітчизняної економіки і одночасно – основними забруднювачами, а Україна наблизилася до граничної межі екологічної ємності навколишнього природного середовища. На підставі вищевикладеного, вважаємо доречним звернути увагу на системний підхід автора [13, с. 73] щодо визначення полісемічного поняття «економіко-екологічна безпека промислового підприємства» – це динамічний стан ресурсів металургійного підприємства, який характеризується стійкістю його економічних інтересів; прозорістю діяльності та ефективністю результатів, обумовлених процесом постійного удосконалення техніко-технологічного потенціалу, через реалізацію корпоративних місії і стратегії, що, у підсумку, забезпечує його сталий розвиток в

умовах зовнішніх і внутрішніх загроз за обов'язковості дотримання принципу екологічної зумовленості виробництва.

Таке інноваційне бачення цього поняття уособлює у собі наявність причинно-наслідкових зв'язків між сучасним станом ГМК та вектором його розвитку у напрямку євроінтеграції.

Взагалі системний підхід передбачає дослідження якомога більшої кількості зв'язків між елементами системи та об'єктами зовнішнього середовища для виявлення та аналізу найістотніших з них. Використання системного підходу пояснюється тим, що своєю кінцевою метою він має угруповання всіх суттєво важливих факторів, які, в свою чергу, створюють позитивні умови для безпечного функціонування та розвитку підприємства. Саме системний підхід дозволяє не тільки по-новому підійти до вирішення багатьох актуальних проблем забезпечення економіко-екологічної безпеки, але й аналізувати конкретні позиції, дії, ситуації і цілі в комплексі діючих чинників, розробити нові моделі розрахунку критеріїв оцінки економіко-екологічної безпеки металургійного підприємства з урахуванням впливу на них галузевої та організаційної структури, особливостей технології виробництва, процесів «старіння» виробництва, обмеженого доступу до ресурсів і т.д.

Саме тому слід говорити про необхідність якнайшвидшого внесення відповідних змін до законодавства країни, що має «забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом» [16].

Повертаючись до питання оподаткування, слід зазначити, що екологічний податок – це один з тих небагатьох податків, зниження надходжень по якому викликає позитивні емоції. Адже зрозуміло, що якщо в звітному періоді бюджет отримав і меншу суму екологічного податку, то навколишня середовище – повітря, вода, ґрунт менше піддавалися шкідливому впливу. В довгостроковій перспективі екологічні податки, що правильно адмініструються, мають пригнічувати ту економічну діяльність, яка викликає забруднення навколишнього середовища. В результаті повинне відбуватися згортання оподаткованої бази, а відтак – зменшення доходів бюджету від екологічних платежів. Саме тому екологічний податок не розглядається як бюджетоутворюючий та такий, що забезпечує стабільні надходження до бюджету [17, с. 239].

Розрахунок екологічного податку відповідно до норм законодавства здійснюється самостійно платниками на основі

фактичних обсягів викидів в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, розміщення відходів на власних територіях, утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) тощо за формулами, визначеними статтею 249 Податкового кодексу України [6]:

– суми податку, який справляється за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення (*Пвс*), обчислюються платниками податку самостійно щокварталу виходячи з фактичних обсягів викидів, ставок податку за формулою:

$$Пвс = \sum_{i=1}^n (Mi \times Hni), \quad (3.2)$$

де *Mi* – фактичний обсяг викиду *i*-тої забруднюючої речовини в тоннах (т);

Hni – ставки податку в поточному році за тонну *i*-тої забруднюючої речовини у гривнях з копійками;

– суми податку, який справляється за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти (*Пс*), обчислюються платниками самостійно щокварталу виходячи з фактичних обсягів скидів, ставок податку та коригуючих коефіцієнтів за формулою:

$$Пс = \sum_{i=1}^n (Mli \times Hni \times Kos), \quad (3.3)$$

де *Mli* – обсяг скиду *i*-тої забруднюючої речовини в тоннах (т);

Hni – ставки податку в поточному році за тонну *i*-того виду забруднюючої речовини у гривнях з копійками;

Kos – коефіцієнт, що дорівнює 1,5 і застосовується у разі скидання забруднюючих речовин у ставки і озера (в іншому випадку коефіцієнт дорівнює 1);

– суми податку, який справляється за розміщення відходів (*Прв*), обчислюються платниками самостійно щокварталу виходячи з фактичних обсягів розміщення відходів, ставок податку та коригуючих коефіцієнтів за формулою:

$$Прв = \sum_{i=1}^n Hni \times Mli \times Kт \times Ko, \quad (3.4)$$

де Hni – ставки податку в поточному році за тонну i -того виду відходів у гривнях з копійками;

Mli – обсяг відходів i -того виду в тоннах (т);

Km – коригуючий коефіцієнт, який враховує розташування місця розміщення відходів і який наведено у пункті 246.5 статті 246 Кодексу;

Ko – коригуючий коефіцієнт, що дорівнює 3 і застосовується у разі розміщення відходів на звалищах, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів.

Разом з тим, в умовах сьогоднішнього є доволі складним з боку контролюючих органів встановлювати факти неповного декларування платниками об'єктів оподаткування екологічним податком, втім, як і порушень природоохоронного законодавства, в т.ч. через відсутність відкритої загальнонаціональної системи екологічного моніторингу, яка б працювала в оперативному режимі. Саме складність визначення їх обсягів та відповідних розрахунків не дозволяє контролюючим органам, навіть із залученням уповноважених органів виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища (як це передбачено Податковим кодексом України), забезпечити належний контроль за сплатою суб'єктами господарювання екологічного податку у повному обсязі.

Чинне законодавство передбачає взаємодію державних органів в цьому напрямку, а саме: органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища до 1 грудня року, що передує звітному, подають до контролюючих органів переліки підприємств, установ, організацій, фізичних осіб - підприємців, яким в установленому порядку видано дозволи на викиди, спеціальне водокористування та розміщення відходів, а також направляють інформацію про внесення змін до переліку до 30 числа місяця, що настає за кварталом, у якому такі зміни відбулися (п. 250.3 ст. 250 ПКУ) [6].

Крім того, органи ДПС України мають право залучати за попереднім погодженням працівників органів виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, для перевірки правильності визначення платниками податку фактичних обсягів викидів стаціонарними джерелами забруднення, скидів та розміщення відходів (п. 250.12 ст. 250 Податкового кодексу

України) [6]. Але, враховуючи дуже значну кількість наявних джерел забруднення, а також необхідність здійснення безперервного моніторингу показників відносно кожного джерела забруднення для правильного визначення і обліку об'єктів оподаткування екологічним податком, ці механізми взаємодії не можуть вважатися досить ефективними.

З метою упорядкування справляння екологічного податку та підвищення відповідальності суб'єктів господарювання і їх зацікавленості в оновленні технологій і обладнання; започаткування загального переналаштування промислового виробництва, зважаючи на необхідність побудови економічної політики країни з урахуванням економіко-екологічного вектору розвитку металургійних підприємств, у якості складової господарського механізму підприємств ГМК України, що функціонують у складних умовах пандемії, повинен бути розроблений прикладний інструментарій забезпечення екологічності господарського механізму та розроблено етапи формування прикладного інструментарію приведення у відповідність внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування підприємств ГМК до сучасних вимог господарювання.

Перелік використаних джерел:

1. Харченко В.А. Системний підхід в управлінні підприємством. URL: <http://ea.donntu.org:8080/bitstream/>.
2. Попова А.О. : Управління економічним механізмом великого промислового підприємства в контексті фінансової безпеки : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2019. 290 с.
3. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» від 01.03.1999 р. № 303 (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-99-%D0%BF#Text>
5. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків

і зборів» від 23.11.2018 № 2628-VIII (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#Text>

6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

7. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV. Урядовий кур'єр, 2002. 07.08.2002 № 143.

8. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року» № 2697-VIII від 28.02.2019. (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

9. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-V. (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

10. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>.

11. Авраменко Н. Л. Екологічне оподаткування як складова державного регулювання екологічної безпеки України. Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища: монографія / за ред. д.е.н., проф. О.І. Маслак. Кременчук : Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського, 2012. С. 33–50.

12. Субсайт Офісу великих платників податків ДФС Офіційного сайту ДФС України. URL: <http://officevp.sfs.gov.ua>.

13. Афонов Р.П. : Адаптивний механізм управління економіко-екологічною безпекою металургійних підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / КПУ. Запоріжжя, 2020. 279 с.

14. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV. Урядовий кур'єр, 2003. 30.07.2003. № 139.

15. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

16. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.

17. Афонов Р.П. Функція екологічних податків у державному механізмі забезпечення сталого розвитку економіки. Екологічний вектор модернізації економіки та освіти – європейський контент сталого розвитку регіонів : монографія / за заг. редакцією д.е.н., проф. Метеленко Н.Г. Запорізька державна інженерна академія. Запоріжжя, 2016. С. 237–244.